

הומניטריות מצבית: חיילים ישראלים ומבקשי מקלט על גבול מצרים-ישראל

אפרת בן-זאב וניר גזית¹

תקציר

מאמר זה בודק שלושה סוגי הגיונות המנחים את תפיסותיהם ופעילויותיהם של חיילים בגבול ישראל מצרים: ביטחוני, הומניטרי ופוליטי. כדי לתאר הגיונות אלו אנו בוחנים את החוויות של חיילים בעת שירותם הצבאי לאורך הגבול. על סמך עבודת שדה אתנוגרפית שהתנהלה בין השנים 2012-2014, ובעיקר על בסיס ראיונות שנערכו עם החיילים מחוץ לשדה, כמו גם דיווחים תקשורתיים ותצהירים שנמסרו לבתי משפט, אנו מבקשים להדגים את הזליגה המתמשכת מסוג אחד של היגיון למשנהו. לטענתנו, ולאור עיון בספרות מחקרית, זהו מאפיין בלתי נמנע של אזור גבול באשר הוא. באמצעות התמקדות באינטראקציות בין חיילים ישראלים ומהגרים המבקשים מקלט, כמו גם ביחסי החיילים עם מבריחים ושוטרים מצרים, אנו מתארים כיצד אזור הגבול מייצר חפיפות בין ההגיונות השונים, ובפרט סוג של הומניטריות חולפת, תלוית מצב.

מילות מפתח: מבקשי מקלט, גבול, הומניטריות, ביטחוניות, פליליות, חיילים

פרופ' אפרת בן-זאב וד"ר ניר גזית, המחלקה למדעי ההתנהגות, המרכז האקדמי רופין

מבוא

בשנים האחרונות קיים עניין מחקרי רב ב"מיליטריזציה של הגבול"², הכוללת תיוג של מהגרים לא חוקיים כ"בעיה ביטחונית" (Bigo, 2002; Takaya, 2015). בתוך כך, מתרחש תהליך מקביל של הכרה בכך שבעיה "ביטחונית" זו היא גם שאלה הומניטרית. "הגבול ההומניטרי", כפי שמבהיר ויליאם וולטרס, התהווה כאסטרטגיה ממשלתית (governmental strategy) שלא ניתן להבינה מחוץ להקשר של אסטרטגיות אחרות (Walters, 2011: 147). חלק ניכר מן הספרות המחקרית העוסקת בדיאלקטיקה שבין ביטחון והומניטריות באזורי גבול מתמקד במדיניות, הן ברמה הלאומית הן ברמה העל-לאומית (Carling & Hernández-Carretero, 2011; Carrera, 2007; Geddes, 2003;) (Huysmans, 2000; Jorry, 2007; Léonard, 2010; Messina, 2014; Neal, 2009; Takaya, 2015). תשומת לב פחותה הוקדשה ליישום הממשי של המדיניות, או לשאלה כיצד סוכנים מדינתיים ברמת השטח מתמרנים בין מה שאנחנו מכנים ה"היגיון הביטחוני" וה"היגיון ההומניטרי" (Dunn, 1996, 1999, 2001).

במאמר זה אנו מבקשים לחקור את החיילים שהם "סוכני השטח" של המדינה, ואת האופן שבו הם מתמודדים עם ההיגיון הביטחוני וההומניטרי, תוך שאנו מוסיפים על כך את הפליליות כהיגיון נוסף שבו נעשה שימוש במהלך משימות שיטור גבולות. בבסיס המחקר עומדות שתי שאלות יסוד: (1) מה מאפיין את יחסי הגומלין בין ההגיונות המבצעיים המאפיינים את מרחב הגבול? באיזו מידה ההגיונות הללו סותרים או משלימים זה את זה? ותחת אילו נסיבות היגיון מסוים הופך דומיננטי על חשבון ההגיונות האחרים? (2) מהי מידת השפעה שיש לכוחות הביטחון המוצבים לאורך הגבול על עיצוב המדיניות המיושמת הלכה למעשה בגבול? בהקשר זה נבקש לטעון כי בעוד שלמדיניות רשמית יש השפעה ניכרת על המתרחש במרחב הגבול, טיבה העמום של מדיניות זו ומידה רבה של חוסר החלטיות, מעניקות לחיילים מרחב השפעה לא מבוטל, כשהם מאמצים הגיונות שונים בהתאם לנסיבות משתנות.

המפגש עם מבקשי המקלט על גבול ישראל-מצרים העמיד בפני החיילים אתגר מיוחד. במשך למעלה משש שנים, מ-2006 ועד 2012, הלך וגדל מספר האפריקנים שהתדפקו על גבול זה וחצו אותו באופן לא חוקי. מדובר בעיקר באזרחים סודנים (הן מהצפון הן מדרום סודן) ואריתראים שברחו וממשיכים לברוח מרצח עם, רדיפות השלטון ומלחמות אזרחים. אנשים אלו הגיעו בחוסר כל ולעתים קרובות במצב גופני ונפשי קשה, והחיילים הישראליים, שהיו הראשונים לקבל את פניהם, נאלצו להתמודד עם משימות שלא היו מורגלים בהן. בעוד שהחיילים הוצבו באזור מטעמים ביטחוניים, הגבול זימן להם סוגיות הומניטריות מן המעלה הראשונה. במאמר הנוכחי אנו בוחנים את הפרשנויות של החיילים כפי שהם מביאים אותן בדיעבד, לאחר תום שירותם הצבאי, ובמיוחד כיצד הם מתארים את המפגש הראשוני עם מבקשי המקלט.

המאמר מבוסס על עבודת שדה שבוצעה בין השנים 2012-2014 לאורך גדר הגבול באזור מעבר ניצנה. הסיבות להתמקדות בגבול ישראל-מצרים הן מגוונות: (1) זהו הגבול היבשתי היחיד בין אפריקה ואסיה/אירופה וכתוצאה מכך מושך יותר ויותר מהגרים, ומציע אלטרנטיבה לאפריקנים בדרכם צפונה החוששים מסכנת הטביעה בים התיכון (ולעתים גם לא מצליחים לגייס די כסף למסע לאירופה, בעוד שמסע לישראל זול יותר); (2) גבול זה מהווה נקודת מפגש בין כלכלת ישראל המשגשגת יחסית לבין כלכלתה החלשה יותר של מצרים. פער כלכלי זה הופך

את חציית הגבול למושכת הן עבור מהגרים (שסיכוייהם להתפרנס בישראל טובים) והן למבריחים; ו-(3) גבול זה מושפע מן ההתפתחויות הפוליטיות במזרח התיכון ומשינויי השלטון (בפרט במצרים). חצי האי סיני מהווה סוג של אזור חיץ המשמש בסיס לפעילות חבלנית של ארגונים הפועלים כנגד הממשל המצרי ולעתים גם כנגד כוחות ישראליים. כך שלצד מאפייניו הגיאוגרפיים-פוליטיים הייחודיים, גבול ישראל-מצרים משלב מגוון תופעות המאפיינות אזורי גבול אחרים בימינו: הגירה לא סדירה (Irregular migration), הברחות ואיומים ביטחוניים.

ביטחון, הומניטריות ופליטות באזורי גבול

ג'יימס סקוט (Scott, 1998) טוען כי בעידן שהוא מגדיר כ'מודרניזם מוגבר' (High modernist) המאופיין באמונה בכוחם של המדע והטכנולוגיה, פרויקטים מדינתיים שואפים לפשט ולתקן מציאויות מורכבות. למרות שסקוט אינו עוסק באופן ספציפי בגבול, יצירת גבולות ועיצובם הם פרויקט מרכזי של מדינת הלאום (Anderson, 1991). שאיפתה של המדינה לגבולות ברורים מתבטאת בישראל בהתיישבות לאורך הגבולות ובהגנה על קווייהם, הנתפסים כחלק בלתי נפרד מן האתוס הלאומי הציוני. יתרה מכך, מדינת ישראל משקיעה מאמץ רב בביצור הגבולות, בין היתר בשימוש בגדרות "חכמות" הנשענות על טכנולוגיה מתקדמת. אך בו זמנית גבולות אלו מאותגרים על-ידי דיאלקטיקה מובנית של פתיחות וסגירות: גבולות הינם אתרים בהם באה לידי ביטוי ריבונותה של המדינה ובה בעת הם גם מרחבים שיש למדינה עניין להותיר אותם פרוצים (Kemp, 1998). בהקשר זה, באלבר (Balibar, 2002: 79-82) סבור כי גבולות בין-לאומיים הם מרחבים מרובי משמעויות משום שהם תולדה של הקשרים חופפים: הפוליטי, התרבותי, הלשוני והכלכלי. לכן, למרות העובדה שמדינות, לפחות ברמת השיח, מבקשות לכפות באמצעות גבולות מערכות של הפרדה ומיון, אזורי גבול הופכים לישויות פוליטיות וחברתיות של מגע (contact zones), אם להשתמש בהגדרתה של פראט (Pratt, 1992).

על רקע מאפיינים ייחודיים אלו, נוצרים בגבול קודים חדשים של התנהלות שאינם בהכרח תואמים את המדיניות הרשמית או המוצהרת של המדינה. כפי שמציינים היימן וסמארט (Heyman & Smart 1999, in Fassin, 2011: 217), המדינה אף עשויה להתעלם מחוקיה שלה עצמה ולנקוט לאורך גבולותיה (ולא רק שם) בפרקטיקות בלתי חוקיות. לחילופין, מוסדות המדינה עשויים לייצר עמימות בין פעילויות חוקיות לפעילויות בלתי חוקיות (Coutin, 1995). כך למשל, בתקופות מסוימות או בחלקים מסוימים של הגבול, סוכני מדינה עשויים להתעלם מחדירתם של מהגרים בלתי חוקיים או לאפשר מעבר של מבריחים, בעיקר אם אלה מספקים בתמורה מידע מודיעיני. לכן, אף שמדינות מושקעות בהבהרה (legibility) וסטנדרטיזציה (Scott, 1998), בה בעת, המציאות היומיומית במרחב הגבול חושפת כיצד המדינות עצמן לעתים חותרות תחת כוונות אלו.

החיילים המוצבים על הגבול צריכים להתמודד עם כפילות זו. בהקשר זה ראוי להדגיש כי אנו יוצאים מן הגישה אשר אינה רואה בפרקטיקות של החיילים שיקוף מלא של קווי המדיניות הרשמית של המדינה. בצד היותם של החיילים סוכניה הרשמיים של המדינה והכוחות האמונים על מימוש המדיניות בשטח, ייתכן פער, לעתים ניכר, בין החלטות הדרג המדיני והמדיניות המוצהרת לבין תפיסותיהם של החיילים והפרקטיקות שהם נוקטים בפועל בעת מילוי משימותיהם.³ הפוטנציאל לפער זה גובר כמובן כאשר המדינה עצמה אינה מאמצת מדיניות ברורה. על הרקע הזה, המוקד של הניתוח שלנו כאן אינו בתמורות שחלו במדיניות הישראלית ביחס למרחב הגבול, ואף לא בסתירות המאפיינות את המדיניות המוצהרת, אלא דווקא בביטוי

של הגיונות הגבול השונים בתפיסותיהם של סוכני המדינה (החיילים) ובפעולותיהם המעשיות במרחב הגבול עצמו.

לעתים קרובות אזורי הגבול מעמידים מדינות, כמו גם את החיילים עצמם, במבחן ההומניטריות, בין היתר על רקע תופעות של הגירה כפויה. למרות הפיכתו של השיח ההומניטרי למרכזי בשני העשורים האחרונים, מדינות לא בהכרח הפכו להיות יותר מכוונות לשמירה על זכויות אדם. פאסין טוען שבעוד שמדינות הטמיעו את השיח ההומני ברטוריקה שלהן, נראה כי אימוץ שיח זה נועד בראש ובראשונה לספק כסות אתית למהלכיהן הפוליטיים (Fassin, 2007, 2012). יחד עם זאת, חלק מן השחקנים, בהם החיילים עצמם, ודאי גם מפנימים את המהלך ההומניטרי ורואים בו מטרה בפני עצמה, למשל חיילים הבוחרים לפנות לארגוני זכויות אדם ולדווח על המתרחש בגבול.

גם וולטרס, כמו פאסין, תוהה באשר למוטיבציות העומדות מאחורי ה"גבול ההומניטרי" (Walters, 2011: 146-147). וולטרס טוען כי השימוש בהמשגה זו מבטא אסטרטגיה המאפשרת לטשטש את הנזק הנגרם על-ידי אסטרטגיות אחרות, כגון ביצור הגבול. במקביל, השימוש בתיוג זה הוא גם תצורה נוספת של ממשלתיות (governmentality). וולטרס סבור כי יישום ההומניטריות באזורי גבול כדפוס של ממשלתיות אינו קוהרנטי ואינו אוניברסלי. זוהי אסטרטגיה שבאה לידי ביטוי בעוצמות שונות באזורי גבול שונים ותחת נסיבות משתנות (Walters, 2011: 146).⁴

לצד הזיקה בין התפיסה של עניינים ביטחוניים והומניטריים על הגבול, ישנה גם זיקה בין פעילות המוגדרת כפלילית לכזו המוגדרת כאיום ביטחוני (Dunn, 2001). יתרה מכך, קיומה של הגירה לא סדירה, לעתים קרובות של מבקשי מקלט, מוגדרת על-ידי המדינה כ"לא חוקית" ומתפרשת גם כן כתופעה פלילית ו/או כתופעה ביטחונית (Coutin, 2003; De Genova, 2002; Heyman, 2001; Heyman & Smart, 1999; Takaya, 2015; Willen, 2007). ההצטלבות של תיוגים אלו הופכת את אזורי הגבול למרחבים בהם מיושמות פרקטיקות שונות, לעתים סותרות. כלומר, לצד הציפייה שאזורי גבול, מעצם הגדרתם וייעודם, ייצרו אבחנות בין "מהגר חוקי" ל"מהגר לא חוקי", בין מסחר לגיטימי להברחה, אנו עדים לתהליך שבו הדבר הוא גם היפוכו בפוטנציה.

כדי להסביר כיצד חיילים פועלים בתוך סתירות אלו, תוך שימוש בהגיונות שונים, אנו משאילים את המושג 'ברירה מצבית' (selection situational), השאוב מעבודתו של האנתרופולוג מקס גלקמן. גלקמן (Gluckman, 1958 [1940]: 26) מציין כי "יחידים יכולים [...] לחיות חיים קוהרנטיים באמצעות נקיטה בברירה מצבית, המאמצת עקרונות ודרכי פעולה מתוך בליל של ערכים סותרים, אמונות בלתי תואמות ומגוון של אינטרסים וטכניקות". במקרה הנדון, חיילים פועלים במסגרת של מערכות מגוונות של ערכים ואמונות, ולכן נאלצים לברור באופן סלקטיבי את דרכי פעולתם. המבחר העומד בפניהם בגבול מבוסס על משולש של הגיונות: ביטחוניים, הומניטריות ופליליות. טרם שנציג את האופן שבו החיילים מתמרנים בין שלושת ההגיונות, נציג בקצרה את מאפייניו של שדה המחקר.

גבול מצרים-ישראל

אורכו של הגבול בין מצרים לישראל הוא כ-240 קילומטר, והוא משתרע מן הקצה הדרום-מזרחי של רצועת עזה ועד מפרץ אילת. חלקו הארי עובר באזור מדברי צחיח ובלתי מיושב. התוואי הנוכחי של הגבול נקבע ב-1906, כשסומן קו מפריד בין אזור ההשפעה העות'מאני לאזור ההשפעה הבריטי. במהלך מלחמת העולם הראשונה לחמו חילות הצבא הבריטי והעות'מאני בקרבתו,

קרבות אשר הסתיימו בניצחון הצבא הבריטי. בתום המלחמה, מסר חבר הלאומים את המנדט על פלשתינה לבריטניה בעוד מצרים נותרה תחת השפעה בריטית עקיפה, כך שלפרק זמן מסוים איבד קו הגבול את חשיבותו. בשנת 1948 שב הגבול להיות בעל משמעות כמסמן את ההפרדה בין ישראל ומצרים. ואולם, לאחר שב-1967 כבשה ישראל את חצי האי סיני, הפך הגבול שוב לזניח באופן יחסי. לבסוף, בעקבות הסכם השלום בין ישראל למצרים בשנת 1982, חזר קו זה להיות לגבול בין-לאומי מוסכם.

מן ההיסטוריה הפוליטית הקצרה הזו עולות שתי נקודות משמעותיות: ראשית, בדומה לגבולות רבים בעולם, גם קו גבול זה נקבע על-ידי אימפריות, כאשר גבולות קולוניאליים אלו ממשיכים לשחק תפקיד חשוב זמן רב לאחר היעלמותן של האימפריות עצמן. שנית, נדמה שקו גבול עולה ויורד כמו שרטון בזמני גאות ושפל. הדיאלקטיקה הזו קשורה ל"קדושה" ול"טריוויאליות" של קווי גבול, דיאלקטיקה אשר מצאה את דרכה לתפיסה הישראלית ביחס לגבולות בין-לאומיים (Kemp, 1998). בעוד שבתקופות מסוימות מדינת ישראל פעלה לקידוש גבולותיה ולביצורם, בתקופות אחרות, ולעתים בה בעת, היא פעלה לטריוויאליזציה של הגבול ולטשטוש, כחלק מנטייתה להתפשטות טריטוריאלית המלווה בהתיישבות יהודית, הקמת בסיסי צבא ופעילות ביטחונית נרחבת דווקא באזורים אלו.

במהלך שנות ה-80 וה-90, בעקבות חתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים, הגבול בין המדינות זכה לדימוי של "גבול של שלום", ונחשב רדום מבחינה ביטחונית, בוודאי בהשוואה לגבולותיה הצפוניים של ישראל. בהתאם להסכם, חצי האי סיני הפך לאזור מפורז מנשק, וקו הגבול סומן באמצעות אבני גבול ובאזורים מסוימים גם באמצעות גדרות תיל. בפועל, חציית הגבול הייתה פשוטה למדי, ותעשיית ההברחות שגשגה, בין היתר כתוצאה מן ההתעלמות של השלטונות המצריים מתושבי חצי האי סיני. ההשקעה הכלכלית של ממשלת מצרים בחצי האי התמקדה בפיתוח החופים לאורך ים סוף, ואת הכלכלה ניהלו מהגרים פנימיים שהגיעו מאזור אגן הנילוס (International Crisis Group, 2007). מצרים הפנתה מידה פחותה של תשומת לב לתשתית בתוך חצי האי ולאוכלוסיית הבדואים המקומית. על רקע זאת, עיקר האוכלוסייה הבדואית נותר בעמדה שולית ביחס למדינה המצרית, דבר שחזק את תחושת הניכור כלפיה (Lavie, 1990; Goodman, 2014).

בשנים האחרונות החלו להתפתח פעילויות בלתי חוקיות נוספות בסיני. קבוצות חמושות, המזוהות בתקופה זו גם עם ארגון המדינה האסלאמית, פועלות בחצי האי תוך שהן מכוונות את פעילותן כנגד כוחות הצבא המצרי, תיירים וישראלים.⁵ יתרה מזו, בשנים 2009-2014, גורמים עבריינים הפעילו בצפון סיני מחנות עינויים אליהם נחטפו בעיקר אריתראים, במטרה לגבות כופר מבני משפחותיהם עבור שחרורם (רופאים לזכויות אדם, 2016; Gittleson, 2012; Lynch, 2012; Wieja, 2013). אי הסדר וחוסר הביטחון בחצי האי סיני הושפעו גם מהתמורות הפוליטיות במצרים עצמה, כשתפיסת השלטון על-ידי גנרל א-סיסי הביאה להתדרדרות ביחסים בין מצרים ותושבי סיני.⁶

החל מאמצע שנות ה-2000 חל גידול במספר המהגרים/מבקשי המקלט שחצו גבול זה. הסיבה הייתה נעוצה בחלקה בפיזור אלילים של הפגנת פליטים מול משרדי האו"ם בקהיר ב-2005. אם עד אז הגיעו לארץ כ-3,000 איש בסך הכל דרך גבול זה, הרי שמ-2006 ועד 2012 נכנסו לישראל למעלה מ-60,000 איש, מרביתם מאריתריאה וסודאן.⁷

בניסיון לעצור את האריתראים והסודנים שהגיעו דרך גבול זה, פרסה ישראל כוחות צבא לאורך הגבול. בנוסף, וכדי להחליש את המוטיבציה של מבקשי המקלט, הורחב גם כלא "קציעות-סהרונים", ואליו נשלחו חלק מן הנכנסים, ובהמשך נבנה גם מתקן "חולות" אליו נשלחים גם כן חלק מן "המסתננים" - לשון המדינה. תגובה נוספת הייתה הקמתה של גדר גבוהה לאורך הגבול כולו, שנבנתה במהירות בין השנים 2012-2014. מדינת ישראל, לדברי ראש הממשלה, "לא תינתן להשתמש בגבולותיה כדי להציף אותה בעובדים זרים בלתי חוקיים"⁸. הגדר הביאה לירידה דרמטית במספר החוצים את הגבול לישראל. בעוד ש-17,000 אנשים נכנסו דרך גבול מצרים-ישראל באופן לא חוקי בשנת 2011, רק 43 בני אדם הצליחו לעשות זאת בשנת 2013.⁹ במקביל, חוקים חדשים חוקקו בעניין. בקיץ 2012 נקבע שכל מהגר שנכנס באופן לא חוקי הינו "מסתנן", ולכן ניתן להכניסו למעצר לתקופה מינימלית של שלוש שנים. בג"ץ קבע שחקיקה שכזו אינה חוקתית בחלקה, ושמותר יהיה להחזיק את "המסתננים" במתקן "חולות" לתקופה של שנה בלבד.

שיטת המחקר

במהלך עבודת השדה, שהחלה במאי 2012 והסתיימה במאי 2014, התרחשו שינויים מרחיקי לכת במרחב הגבול, ובראש וראשונה נבנתה גדר הפרדה. עבודת השדה כללה כ-20 תצפיות במעבר ניצנה, במוצבים הצבאיים, בכלא "קציעות-סהרונים", כמו גם בישובים בפתחת ניצנה. במהלך ימי התצפית הללו לא ניהלנו ראיונות ארוכים, אך שוחחנו עם התושבים והחיילים אותם פגשנו. בנוסף, קיימנו עשרה ראיונות מחוץ לאזור הגבול עם חיילות וחיילים ששירתו לאורך גבול ישראל-מצרים בין השנים 2005-2014, כחיילים סדירים או כמילואימניקים. מרואיינים אלו שירתו ביחידות שונות כולל יחידות עילית, חיל רגלים ויחידות תצפית שמפקחות על הגבול. הם אותרו באמצעות קשרים אישיים וברשת הפייסבוק. נעזרנו רבות בשתי עוזרות מחקר שקיימו חלק מן הראיונות. התבצעו בבתי המרואיינים, במקומות עבודתם ובבתי קפה. למרות הרקע המשותף של החוקרים והחיילים (ישראלים, דוברי עברית, שירתו בצבא) היו נושאים שהחיילים נמנעו מלדבר עליהם, לא בשל היותם סודות צבאיים אלא בשל אי הנוחות שגרמו, כמו למשל "ההחזרות החמות" עליהן נרחיב בהמשך. במקרים אלו השתמשנו בתצהירים של חיילים אשר הוצגו על-ידי ארגוני זכויות אדם בבית משפט עליון.¹⁰ כמו כן, עשינו שימוש בכתבות עיתונאיות ודיווחים תקשורתיים על המתרחש באזור הגבול.

פניו המשתנים של אזור הגבול

במשך שנים רבות נתפס גבול ישראל-מצרים כ"גבול של שלום". עם זאת, מאז 2005, עם עליית מספר המהגרים הלא חוקיים שחצו אותו, השתנה שוב דימויו של הגבול בין שתי המדינות. יתרה מכך, מתקפות של קבוצות חמושות בחצי האי סיני ובאזור הגדר זכו לתהודה ציבורית ובעקבותיהם הוזרמו לאזור כוחות צבא אשר הדגישו את מסוכנות הגבול.

בתוך מצב עניינים זה, החיילים המוצבים בגבול ישראל-מצרים ניסו ליישב בין שתי תפיסות סותרות של הגבול: מחד, נדמה כי גבול ישראל-מצרים שקט ורדום, בעיקר בהשוואה לגבולותיה של ישראל עם לבנון וסוריה, ולנוכח העימות המתמשך בשטחי הגדה המערבית ועזה. מאידך, התקפות אלימות שהתרחשו מעת לעת באזור הגבול, הגם שבוצעו על-ידי גורמים שאינם מזוהים עם המדינה המצרית, הפכו את הגבול לחזית מאיימת. מנקודת מבט צבאית, הגבול חייב את החיילים המוצבים לאורכו לערנות מבצעית אליה היו מורגלים במרחבי פעילות אחרים.

החיילים הדגישו דואליות זו. יעל,¹¹ תצפיתנית שהוצבה במוצב על גבול מצרים, סיפרה שהיא התאכזה משיבוצה. אחת הסיבות לאכזה היא הסבירה, הייתה ש"אומרים שהגבול של מצרים משעמם". במובן זה, היא רמזה, אין לו יוקרה כי אין בו אקשן. בהמשך הריאיון היא אמרה זאת כך: "זה נחשב גבול נאחס כזה, לא רואים כלום, רואים רק הרים וגבעות, וגאיות ודברים כאלה ומשעמם רצח". אך מיד אחרי דברים אלו היא הסתייגה מדימוי זה ואמרה שהוא לא משעמם כלל; שהנידחות שלו לוותה גם בפחד ובעיקר באי הבנה של מה שהיא רואה. כרמל, אותו ראינו זמן קצר לאחר שהשתחרר, תיאר יותר מתח מבצעי, אולי משום שבא במגע ישיר עם החוצים את הגבול. בין פברואר 2012 לפברואר 2013, הוא שירת ביחידת סיור קרבית שהוצבה לאורך הגבול. באותה תקופה מאות מבקשי מקלט הגיעו מדי חודש. בעוד חלקים מן הגדר כבר היו בנייים, במקומות אחרים לא הייתה גדר כלל:

כרמל: זה גבול מאוד לא שקט. למרות שכל הזמן אתה מרגיש שקורה בו משהו, למרות שאתה לא רואה שקורה שם כלום, אתה כל הזמן במתח מאוד גבוה.

מראיינת: מה המתח? איומים? מחשבות מה קורה שם?

כרמל: יש הרבה מאוד איומים. פשוט הגבול מתחלק בעיקר להברחות, סמים טבק כל מיני כאלה ולפח"ע [פעילות חבלנית עוינת] שכל הזמן רואים את הפח"ע מול העיניים, זה בעיקר זה.

מראיינת: מה זאת אומרת כל הזמן רואים את הפח"ע מול העיניים? זה האיום העיקרי שמתכוננים אליו?

כרמל: לאו דווקא. הדבר העיקרי שקורה זה ההברחות, פח"ע קורה פעם בהרבה זמן. אבל יש כל מיני מקומות שרואים. [...] אז רואים כל מיני פלוגות אני לא יודע מה זה [...] חמאס [...] משהו חופשי בסיני, יש כל מיני שמות שאומרים לנו [...] ג'יהאד. יש קרבות בתוך סיני אז רואים אותם גם מגיעים לאזור הגבול. לפעמים הם גם תוקפים אותנו [...] מן משחקי התגרות כאלה שלהם בנו. לפעמים יש גם דברים רציניים כמו ה-21 בספטמבר מה שהיה אז עם הלוחמת אבל מבחינת הפח"ע אז זה פחות קיים. פשוט יש מתח שזה כל רגע הולך לקרות כי יש הרבה מאוד התרעות, הרבה מאוד התראות כל הזמן.

מראיינת: התראות ספציפיות או מן מתח ולא יודעים מה הולך לקרות?

כרמל: גם זה וגם זה. גם התרעות ספציפיות אבל בעיקר המצב כל הזמן מתוח.

מראיינת: ומה זה אומר שאתם רואים אותם מול העיניים? אתם פיזית רואים עשן? אתם רואים משהו או שמספרים לכם שיש מתח?

כרמל: לא מה שקורה עמוק בתוך סיני אנחנו לא רואים [...] מה שאני אומר שאנחנו רואים אנחנו רואים בעיניים אם זה במצלמות או בזה [...] רואים קרבות, רואים פיצוצים, רואים בזקות. רואים הכל.

כרמל מדגיש את המתח המבצעי שנובע גם מן ההתרעות הצבאיות. בו בזמן, הוא מתאר את התפקיד שלו בעיקר כעד המשקיף על אירועים המתרחשים בצד האחר של הגבול, אירועים אשר מדי פעם זולגים לצד הישראלי. חיילים קרביים אינם מאופיינים בצפייה סבילה אלא דווקא כסוכנים פעילים. יתרה מכך, כרמל לא לגמרי מבין במה הוא צופה – האם מי שנמצאים בצדו השני של הגבול קשורים לג'יהאד? לחמאס?

חגית, ששירתה כלוחמת אב"כ על הגבול, סיפקה תיאור דומה: האירועים שהתרחשו בצד האחר של הגבול לא היו ברורים לה, והיו מזעזעים. הם הגיעו אליה כעדויות עקיפות. חבריה למוצב צפו באלימות קטלנית כלפי מבקשי מקלט אפריקניים:

חגית: כי הם היו יורים בהם, יורים בהם, אונסים אותם. הם היו תופסים אותם, הם היו אונסים אותם, הם היו קוברים אותם בחולות.

מראינת: ראיתם את זה?

חגית: אני? ברוך השם לא. אני, אנחנו באנו אחרי. אני לא רוצה אפילו להגיד לך איזה דברים הפלוגות שם ראו מלפנינו.

מראינת: הם ראו?

חגית: ראו ראו, אין לך, אין לך מה לעזור להם, כי זה בצד של המצרים, זה בצד של המצרים, זה לא הצד שלנו, זה לא קשור אלינו. אז את לא יכולה, אסור לך, מה תפתחי מלחמה?! את לא תיכנסי לשטח מדינה אחרת, חסר לנו עוד גלעד שליט, זה מה שחסר לנו. אין מה לעשות.

עדויות אלו ממחישות את כפל המשמעות סביב הגבול. אזור הגבול הוא שקט ומאיים כאחד. החיילים עדים לאלימות המתרחשת בצד האחר של הגבול ועם זאת שומרים על עמדה מנותקת. "הצד השני" הוא המקום בו מתרחשים דברים קשים, ושם אין להם שליטה על המתרחש. הם גם נותרים בבורותם ביחס למי שמנהל את הקרבות או יוזם את ההתגרויות, כפי שמתאר זאת כרמל, או מיהם אלה שאונסים וקוברים את הנאנסים בחול, כפי שמתארת חגית. יתרה מכך, גם זהותם של המהגרים איתם באים החיילים במגע לא ברורה. רבים מהמראיינים התייחסו לכלל המהגרים כאל "סודנים". הם השתמשו במושג הגנרי כדי לסמן את מי שהגיעו מחלקיה השונים של סודן (כולל אלו הנתונים תחת התקפות של השלטון המרכזי), כמו גם מאריתריאה, אתיופיה ואפילו ממדינות מערב אפריקה.

מביטחוניות להומניטריות וחזרה

העמדה המרוחקת שנוקטים החיילים כלפי מבקשי המקלט האפריקנים מעט מפגיעה משום שהם הראשונים לקבל את המהגרים מיד לאחר חציית הגבול. מבקשי המקלט הגיעו ממסעם הארוך מותשים, רעבים ולעתים גם פצועים. אלה שעברו במחנות העינויים בחצי האי סיני היו במצב הקשה ביותר. כשמבקשי המקלט חצו את גדר התיל האחרונה והניחו שהם בישראל, הם נהגו לחכות לסיור הצבאי על דרך הגישוש. החיילים הונחו ליישם נוהל בידוק ("זיכוי") בעת המגע הראשוני, שכוונתו לוודא שהם אינם מהווים סיכון ביטחוני. נוהל זה מזכיר את הנוהל המיושם בבדיקת פלסטינים במחסומים בשטחים הכבושים. יישומו של אותו נוהל ביחס למבקשי המקלט בגבול ישראל-מצרים הוא אחד המרכיבים של סימונם כאיום ביטחוני.

את יזהר ראינו בתחילת שנת 2013, זמן קצר אחרי שהשתחרר משירות החובה. בריאיון הוא סיפר על יישומו של נוהל "הזיכוי". בספטמבר 2012, לאחר התקפה מן הצד המצרי על כוחות המאבטחים את בניית הגדר, הוקפצה לאזור היחידה המיוחדת בה שירת. למרות שייעודה המבצעי של יחידה זו הוא התמודדות עם כוחות מזוינים, חייליה מצאו את עצמם מתמודדים עם מאות מהגרים, גברים, נשים וטף, החוצים את הגבול לעבר ישראל. כך תיאר זאת יזהר:

התפיסה של הצבא מאוד השתנתה בתקופה הקצרה שאנחנו היינו שם ביחס לאנשים שעוברים את הגבול. כשאנחנו הגענו לא ידענו איך להתעסק עם המעבר הזה. דבר ראשון הוא מסוכן כי אנחנו לא יודעים מי החברה. חלק מההתרעות שהיו באזור זה שהמחבלים מסיני ינסו להשתלב עם אריתראים או סודאנים ויכנסו איתם ביחד לארץ. זה הפחד הכי גדול. בהתחלה הם היו עוברים. אנחנו היינו צריכים להכיל אותם. לאגף מכל הכיוונים. לראות שכולם ביחד ואף אחד לא בורח, לעשות להם זיכוי, לבדוק שאין עליהם אמצעי לחימה. לא מתקרבים אליהם. הגברים צריכים להרים את הבגדים והנשים צריכות להצמיד את הבגדים לגוף. כדי שנראה שאין עליהן אמצעי לחימה כזה או אחר. אחרי שסיימנו את הבדיקה, או זיכוי, הייתה מגיעה טיולית צבאית ואוספת אותם עם חיילים מיחידות אחרות, אני לא יודע מאיפה, ושם הם כבר לא קשורים אלינו. אני לא יודע לאן לוקחים אותם. לדעתי לבדיקות רפואיות. השערה.

בעוד שזהר מזדהה עם ההיגיון הביטחוני על פיו המהגרים מהווים סיכון, חיילים אחרים לא נטו לאמץ שיח זה באותה מידה של קלות. בריאיון אחר, איציק, חייל מנוסה יותר, ששירת על הגבול כמילואימניק, העלה טענות הפוכות:

אני מסתכל. אני כבר לא תמיד מקשיב לבירבורים שאומרים לי בתדריך. אני מקשיב אבל האנליזה שלי של השטח של מה יכול לקרות פחות מתבססת על סיפורי פוגי והפחדות. מבחינתי היו שלושה סנריויים [scenario] רלוונטיים: אחד זה פליטים ואז אני לא יותר מוועדת קבלה כזאת שאמורה לדאוג שהם יישארו בחיים, שאף אחד לא יתייבש שלא יאונה להם רע מהצד המצרי; מבריחים, שזה אנשים שצריך לעצור אותם או לרדוף אחריהם שזה גם בלתי אפשרי בצידו שהעמידו לנו במרחבי. היה איזה יום שרדפנו אחרי זה במשך איזה שבע שעות עד שהגענו לשפך של נחל צין ואז הם עלו על הכביש וברחו לנו [...]. והסיטואציה השלישית הייתה של מחבלים. עכשיו, התקלות עם מחבלים זה כאילו נשמע לי מופרך שמחבל ייכנס לתוך קבוצה של פליטים ואז מתוכה הוא יירה. זה נשמע לי יותר מדי בולשיט גזעני שמגיע מתוך איזושהי תפיסה שמגיע מתוך אגדת [...] אני אומר גזעני כי זה מגיע מתוך איזה אגדת אלף לילה ולילה כזאת שמחבלים נלחמים מתוך אוכלוסייה אזרחית.

דבריו של איציק חושפים פקפוק כלפי הרציונל שהצבא מפיץ. כפעיל חברתי באמצע שנות ה-30 לחייו, ייתכן שהוא מייצג את היוצאים מן הכלל; חיילים צעירים יותר נוטים לציית לתקנות ולהיגיון הביטחוני המונחל להם.

בתוך כך, הציפייה מהחיילים מצד הצבא עצמו הייתה כי בתום תהליך הבידוק יניחו להיגיון הביטחוני ויחליפו אותו בהיגיון ההומניטרי. בסיומו של נוהל הבידוק, החוצים הלא חוקיים הפכו, כמעט באחת, מטרוריסטים פוטנציאלים למהגרים במצוקה: החיילים חבשו את פצעייהם, הציעו להם מזון ושתייה ולעתים הביאו אותם אל המוצבים הצבאיים ליום או יומיים. במקרים אלו לקחו על עצמם החיילים את המחויבות הזמנית להגנה ההומניטרית. קצין הביטחון של אחד מיישובי הגבול בפתחת ניצנה סיפר לנו כי בחלק מן הבסיסים והמוצבים ניתן היה למצוא חיתולים ומזון לתינוקות.

בתום השלב הזה, החיילים היו אמורים להחליף את ההיגיון המנחה את פעולתם פעם נוספת: לאחר טיפול בצרכים ההכרחיים של המהגרים, הונחו החיילים לאסוף את המהגרים ולהעבירם לבאר-שבע, למסור אותם למשטרה או לידי שירות בתי הסוהר (בהתאם למדיניות הנהוגה באותה תקופה).

השהיית ההיגיון ההומניטרי

במקביל לטיפול שתואר עד כה, נקט הצבא בנהלים בעלי היגיון פחות הומניטרי שכללו "החזרות חמות" - לשון נקיה לתיאור הדיפתם המיידית של מבקשי המקלט בחזרה לצד המצרי של הגבול. הצבא השתמש בנוהל זה כבר בשנת 2003, אבל הוא הפך מקובל יותר מ-2007, כשמספר הנכנסים הלך וגדל. חיילים ששאלו את מפקדיהם אם הנוהל חוקי, נענו בדרך כלל כי ברמת כוחות השדה, קיים הסכם עם הצד המצרי המאפשר את הפעלת השיטה. בו בזמן, נאמר להם כי למרות ההסכם, מצרים אינה מוכנה לקבל את האנשים האלה בחזרה לשטחה באופן רשמי. "החזרות חמות" יושמו במספר דרכים. לעתים שלחו את המהגרים בחזרה מיד כאשר חצו את הגבול, בעוד שבפעמים אחרות נהגו לאסוף את המהגרים למוצבים, רשמו את פרטיהם האישיים, סיפקו טיפול רפואי לנזקקים ורק אז הבריחו אותם למצרים. בשלב מסוים, בעקבות המלצות משפטיות, החל הצבא לנהל ראיונות על הגבול - ראיונות שהיו חיקוי קלוש של ראיונות קליטה חוקיים והיו אמורים להבטיח כי מי שמוחזרים למצרים הינם מהגרי עבודה ואינם מבקשי מקלט. במקרים רבים, המצרים סירבו לקבל את המהגרים בחזרה, אלא אם היה מדובר ב"החזרה חמה". לכן הצבא נאלץ לביים "מפגן" שיועד לעיניים המצריות ובמסגרתו נוצר הרושם של אירוע חירום ביטחוני.¹² בתצהיר שהגיש ארגון סיוע לקראת עתירה לבג"צ במטרה לעצור את מדיניות "ההחזרה החמה", חייל מילואים בשם אבי שהיה מעורב בכמה אירועים תיאר אחד מהם כך:

בליל שבת, 13.6.2009, לכד כוח של חיילים מן הגדוד שלי עשרה אנשים בסמוך לגבול ובסמוך לאחר שנכנסו לשטח ישראל. הגשש שלנו דיבר ערבית, והוא שאל אחד מהם שכנראה דיבר ערבית, מאיפה הם ונענה שהם מאריתריאה. הגעתי למקום כעשר דקות לאחר התפיסה. הודענו על כך בקשר למפקדה והפקודה הייתה להעביר אותם בחזרה לידי המצרים [מאחר שהפעם הם נלכדו סמוך לגדר, לא נדרשנו לביים חדירה]. החיילים שלנו הביעו התמרמרות והסתייגו מביצוע ההחזרה. מכיוון שכך התקשר הסמ"ד של הגדוד שלנו אל הסמח"ט, שהסביר לו שהכל חוקי ואושר על-ידי הפרקליטות. הסמח"ט הורה, ש"אם אין אף אחד מדרפור ביניהם" אפשר להחזיר את כולם. נתבקשנו רק לרשום את השמות של האנשים. תחושת חוסר הנוחות שלנו, כחיילים, הייתה בכל זאת גבוהה ביותר. שאלנו את המפקדים שלנו: אם הדבר חוקי, מדוע הוא לא נעשה בצורה מסודרת? מדוע אין גורם מוסמך בצד המצרי שיקבל את האנשים לידי? מדוע אין פקודה מסודרת בעניין? בעקבות השאלות שלנו התקשר גם הסמ"פ לסמח"ט, וקיבל את אותה תשובה. כאשר האנשים הבינו שאנחנו עומדים להחזיר אותם לידי השוטרים המצרים שהגיעו למקום, הם התחילו לבכות ולהתחנן. לא הבנו את השפה שבה הם דיברו, אבל היה ברור שהם פוחדים וזה היה נורא. התעלמנו מתחינותיהם והעברנו אותם לשוטרים המצרים שהתקהלו מצידה השני של הגדר.

תיאורו של אבי חושף את ניסיונותיהם של החיילים להשפיע ולפעול באופן הומניטרי. לחיילים היה בסיס מוצק לחששות ביחס לגורלם של מבקשי המקלט, הן משום שחלקם היו עדים לאלימות בצד המצרי, והן מפני שידעו שהמצרים עלולים לשלוח את המהגרים לארצות מוצאם. חיילים בודדים הפרו את הפקודות וידעו את ארגוני זכויות האדם ביחס למדיניות "ההחזרה החמה". בעקבות העדויות הללו, עתרו הארגונים לבג"צ. הדיונים בעתירה זו התנהלו באיטיות בין השנים 2007-2011, ובסופו של התהליך נותרו ללא הכרעה מכיוון שפרקליט המדינה הצהיר כי לעת עתה יושעה השימוש בנוהל (פפר, 2011).

כל אותה תקופה, ישראל חיפשה פתרון מהיר לגבול הבעייתי. המדינה מיהרה להורות על בניית גדר לאורך הגבול, ולאחר שנה של עבודה, בניית הגדר כמעט והושלמה. בעוד שמספר המהגרים הלא חוקיים המגיעים לישראל ירד דרמטית כתוצאה מכך,¹³ הגדר לא פתרה את הבעיה לחלוטין, מכיוון שהיא יצרה מצבים בהם, שוב, ניצבים זה מול זה ההיגיון הביטחוני וההיגיון ההומניטרי ומחייבים בחירה ביניהם.

זה בלט במיוחד כשמבקשי המקלט המשיכו להגיע לגבול בחודשים שלאחר הקמת הגדר. רבים מהם היו ניצולים של מחנות העינויים שהוקמו בסיני. אירוע אחד משך תשומת לב לאומית ובין-לאומית. בסוף אוגוסט 2012, 21 אריתראים ניסו לחצות את הגבול ונלכדו בין גדר התיל המקורית לגדר המתכת החדשה. הקבוצה מנתה ברובה גברים, למעט שתי נשים, אחת מהן הרה, ונער בן 14. החיילים פעלו תחת עינה של התקשורת, כשהם לכודים בין החלטת הממשלה להפגין קו נוקשה לפיו איש לא ייכנס לישראל, לבין הלחץ שהפעילו פעילי הארגונים למען זכויות אדם. הם מנעו מהאזרחים שהגיעו לאזור להעביר מזון ושתייה לאריתראים. בנוסף, הם הכריזו על האזור המגודר כ"שטח צבאי סגור".¹⁴ כך תיאר עיתון "הארץ" את האירועים:

מאז יום חמישי, המהגרים האפריקאים נמצאים ללא מזון, ומקבלים מים במשורה. החיילים בשטח ציינו כי קיבלו הוראה להעניק לאפריקאים מים, "אך כמה שפחות". אחדים מהם הביעו חשש כי האפריקאים יתייבשו כתוצאה מהחום העז, והתרעמו על כך שלא קיבלו תשובות מספקות לסוגיה מהמפקדים במקום. החיילים טענו כי לא ברור מה יהיה עתידם של האפריקאים שבינתיים נמצאים במקום ללא אפשרות תנועה, ואילו מצבם רק הולך ומתדרדר לאור היעדר המזון והחום העז. הצבא העביר לידיהם יריעת בד להתגונן מהשמש.¹⁵

לאחר שמונה ימים, שתי הנשים והנער הורשו להיכנס לישראל, בעוד 18 הגברים הורחקו בכוח מן הגדר והועברו לידי המצרים. במקרה זה החיילים היו בחזית המדיניות החדשה של ממשלת ישראל והשתתפו במפגן שמטרתו להבהיר כי הגבול הוא בלתי עביר.¹⁶

עד כה ראינו כי החיילים נדרשים למלא תפקידים שונים ומנוגדים. ראשית, הם עדים למאבקי הכוח המתרחשים מעבר לגבול; שנית, הם ממלאים תפקיד הומניטרי של טיפול במבקשי המקלט.¹⁷ ובנוסף, הם גם אלו המונעים ממבקשי המקלט הנואשים להיכנס למדינה, לעתים תוך הפעלת כוח. ההיגיון ההומניטרי וההיגיון הביטחוני פועלים זה לצד זה, וקשורים באופן הדוק. החיילים חשופים לברירה מצבית המביאה לכך שבמקרים מסוימים היגיון אחד זוכה לדומיננטיות ביחס לאחר. לעתים, הגיון הפליליות מצטרף לשני ההיגיונות הללו כהיגיון שלישי המנחה את החיילים.

פליליות באזור הגבול

אם התודענו כבר לקשר ההדוק בין ביטחון להומניטריות, עתה נבקש להראות כי מתקיים קשר גם בין הגיון הביטחוניות להגיון הפליליות. כיצד התמודדו החיילים עם תופעות כמו סחר בבני אדם, הברחות וחיטופות לשם קבלת כופר? מבריחי הגבול הם על-פי-רוב בדווים, החיים משני עברי הגבול, והם בשוליים לא רק הגיאוגרפיים, אלא גם החברתיים של מדינת ישראל. חלקם מתגייסים לצבא, המציע קריירה "קוסמת" למי שמנעד האפשרויות הפתוח בפניו מצומצם מלכתחילה. חלק ניכר מן הבדווים המשרתים בצבא פועלים כגששים ומסייעים באיתור חדירות מעבר לגבול.

החיילים היהודים שפגשו שיבחו את יכולותיהם המקצועיות של עמיתיהם הבדווים באיתור חדירות, כמו גם את עצם נכונותם להתגייס לצבא. עם זאת, הבדווים נותרו בעיניהם חשודים, במידה מסויימת בשל העובדה שגשש ומברוח משתמשים באותן התכונות ממש כדי לבצע את פעילותם. אכן, בדווים (כמו גם חיילים שאינם בדווים) מעורבים בפעילויות הברחת גבול, שכללו לאורך השנים מוצרים כגון סיגריות, סמים, נשק וכן נשים ל"תעשיית" הזנות. כמו כן, בדווים מהנגב הורשעו בגביית דמי כופר בישראל והעברתם לבעלי מחנות העינויים בחצי האי סיני.¹⁸ יתרה מכך, כתוצאה מהקשר בין חלק מהבדווים בחצי האי סיני לקבוצות החמושות, הם גם נתפסים כ"טרוריסטים" פוטנציאליים. מכאן שעבור רוב החיילים, הבדווים הם בו זמנית פורעי חוק לצד היותם מושיעים, הממלאים תפקיד מבצעי הכרחי ומוערך.

מובן שמרבית הבדווים אינם עבריינים, אולם התיג שלהם ככאלו משפיע על היחסים בינם לבין החיילים היהודים. חשדנותם של החיילים היהודים נבעה מן ההנחה ששותפיהם הבדווים עלולים להכשיל אותם במהלך משימות, בפרט מול מבריחים. מושיקו, אשר ביצע במהלך שנת 2008 תקופת שירות מילואים בגבול, תיאר כיצד הוא וחבריו נערכו למארב ללכידת מבריחים מבלי להודיע על כך לחיילי יחידת הגששים הבדווים איתם עבדו. כך הסביר זאת:

מושיקו: עכשיו גם בקשר מסתבר שהיו גששים שהיו מעבירים מידע מהצד שלנו לצד שלהם. עכשיו יודעים את זה על בסיס זה שתפסו בעבר גששים ושיחות טלפון שרצו לצד השני וכל מיני דברים כאלה.

מראינת: יודעים את זה ב- live או שמגלים אחר?

מושיקו: אנחנו ידענו שתפסו לפנינו. חודשיים או משהו כזה לפנינו שתפסו כזה מקרה. אמרנו שאם היה מקרה אחד כנראה שזה לא המקרה היחיד אז אמרנו, הנחת היסוד שלנו הייתה שכל מה שנאמר ברשת הפלוגתית או ברשת הגדודית הוא חשוף. לא רק שמישהו בצד השני שמדבר עברית יכול לשמוע ולהעביר את המידע הזה בשיחת טלפון אחת, גם מישהו בצד שלנו יכול להעביר את המידע לצד השני. מישהו שהמברוח או הנתיב הברחה הזה שמעביר הרבה כסף יכול להכניס לו עוד כמה שקלים בחודש. ואם הוא בדווי מסכן כזה שבבחירה בין להיות מברוח לבין להיות זה הוא בחר להיות גשש אז הפיתוי הוא פיתוי, כי המשכורות של הגששים לא משהו והם אוכלוסייה די ענייה זה לא שהוא מעביר מחבלים. הוא מברוח בסך הכל סמים, נותן טיפ להברחת סמים, כאילו מסייע להברחה. לא שהייתי עושה את זה. כאילו לא יודע. אם הייתי מאוד עני אולי, אני לא בטוח.

בנימה החשדנית של מושיקו כלפי הבדווים המעורבים בהברחות מקופלת גם סימפטיה כלפי ה"בדווי המסכן", ומודעות חברתית למבנה המעמדי. יחס אמביוולנטי דומה במקצת מבטאים

החיילים היהודים גם כלפי החיילים המצרים. בעוד שקצינים ישראלים ומצרים נפגשים באמצעות משרד הקישור והתיאום, כוחות השטח הישראליים והמצרים לא נמצאים במגע שוטף. החיילים הישראליים בשטח אוספים פיסות מידע מאינטראקציות מקריות, ומן הדיבור הסובב אותם, וכך בונים את הדימוי של השוטר המצרי (למצרים אסור להכניס צבא לסיני על-פי הסכמי השלום). ערן, קצין ביחידת עילית אשר שירת בצבא כמעט שש שנים, התייחס לדימוי של הכוח המצרי בראיון שקיימנו איתו ב-2012, שנתיים לאחר שחרורו:

הדיבור על החיילים המצרים זה שזה היה כזה מין חיילי "ברארא". שהם היו [...] היה שם איזה סיפור שהם אנשים שיש להם ברירת מאסר ו/או שהם הולכים לשם [לשרת בסיני על הגבול]. כאילו לא איזה חטיבה מקצועית או כוח לוחמים מפואר אלא אנשים, כמו שאומרים למישהו או שאתה הולך עכשיו ל [...] כמו צבא ארצות הברית כזה: או צבא או כלא. כאלה על עבירות לא חמורות ואיכשהו הם חיים על הגבול הזה. ולא היה לנו חיכוך איתם יותר מידי. כאילו חודש לפני שנכנסו לשם כאילו החבר'ה שהחלפנו [...] שתי תעסוקות לפנינו היה אירוע היתקלות שחיילים מצרים ירו על אזרחים או על כוחותינו. לא ברור מה הלך שם וכוח טנקיסטים שלנו ירה אש מנשק קל וחיסל שני שוטרים מצרים כאלה שומרי גבול.

תיאורו הקצר של ערן את אותה תקרית מזכיר את האופן שבו תוארו כמעט תמיד השוטרים המצריים. כלא צפויים, שהתנהגותם תלויה בתמורה שהם מקבלים: לעתים הם נמנעים מירי על אלו המבקשים לחצות את הגבול בתמורה לשוחד, ובמקרים אחרים הם פותחים באש, יהיו אלו מבקשי מקלט או מבריחים. הן חיילים הן מתיישבים יהודים סיפרו לנו כי בשנים בהן מספר מבקשי המקלט החוצים את הגבול גדל, ניתן היה לשמוע את המצרים יורים כמעט מדי לילה. כלומר, הם הדגישו בפנינו שהשוטרים המצרים לא חסו עליהם, ובמקביל נחשדו גם בשותפות עם המבריחים. החיילים הישראליים תופסים את עצמם כמחויבים יותר לזכויות אדם ולמקצועיות, מחויבות אשר בעיני רוחם זרה לכוח המצרי. במובן זה, נתפסו השוטרים המצרים והגששים הבדואים כדומים – כחלק ממערכת הביטחון אך גם כשותפים לפעולותיהם של המבריחים.

לצד החשדנות, החיילים הישראליים גם התייחסו אל תנאי החיים הקשים הן של המצרים והן של והבדואים. גם זה סוג של היגיון הומניטרי. התייחסות זו חידדה את יחסי הכוח הבלתי שוויוניים בין הקבוצות. לישראלים, בניגוד לשתי הקבוצות האחרות, יש גישה למדים, לכלי נשק ולציוד צבאי חדיש. ייתכן שצדק קלרק (Clark, 1997) שטען שהשימוש באהדה מהווה בסיס ליצירת עליונות כלפי אחרים, כעין מיקרו-פוליטיקה המדגישה את העמדה העדיפה של הישראליים בהיררכיה בין הצדדים. הצגת המצרים כמושחתים משרתת את תפיסתם העצמית של החיילים הישראליים כאנושיים. כפי שכבר ראינו, אימוץ תפיסה עצמית כזו מהווה "תיקון" לנוכח פעילויות כמו ה"חזרות החמות", שגם בהן לוקחים החיילים חלק. על הגבול, אם כך, לא רק ההיגיון המנחה את הפעילות וההנמקות המלוות אותו מתמוססים ומתחלפים, אלא גם הזהויות והתייגים של הקבוצות השונות.

דיון

כפי שראינו בסקירת הספרות, אין זה נדיר שמדינות מחזיקות במדיניות נעדרת עקביות, ולעתים אף בהגיונות מנוגדים. היעדרה של עקביות, או קיומם של הגיונות מקבילים, משפיעים על החיילים

בדרגה השטח. החיילים בגבול מצרים-ישראל דיווחו כי אינם יכולים להחליט אם מדובר בגבול המצוי במצב של שלום. הם התייחסו לתפקידם כעדים לאירועים שאת מהותם לא הבינו בצורה מלאה, כמו רצח או אונס בצד המצרי. הבלבול של החיילים בלט גם באינטראקציה שלהם עם מבקשי המקלט. בתחילת כל מפגש הם התייחסו אל המהגרים כאל טרוריסטים פוטנציאליים, לאחר מכן כאל בני אדם במצוקה ולבסוף כאל זרים שננטשים לגורלם. חלק קטן מהחיילים תהה כיצד פעילות הומניטרית ומדיניות "ההחזרות החמות" יכולות להתקיים בכפיפה אחת. מעטים חשו רגשות עזים שהניעו אותם לפנות ולדווח לארגוני זכויות אדם, תוך שהם מפרים קוד של שתיקה. ניתן להתייחס אל המפגש של החיילים עם מבקשי המקלט כאל "הומניטריות מצבית". כלומר, לפרקי זמן קצרים הגישו החיילים עזרה למי שהגיעו אל הגבול, אולם נראה כי רמת העזרה הייתה תלויה בזמן, במיקום, במפקד בשטח ובגורמים נוספים. יתרה מכך, הציפייה מן החיילים הייתה כי בה בשעה שהם מגישים עזרה, עליהם לסגור את הגבול ולסכן את חייהם של מבקשי מקלט אחרים המנסים להיכנס. ייתכן כי ההשתנות ממצב למצב נגזרת גם מאופיו ההפכפך של הגבול.

גם הזהויות של מבקשי המקלט, החיילים הבדווים, המבריחים הבדווים והחיילים המצרים, היו מרובות משמעויות ומבלבלות עבור החיילים. הבדווים נתפסו בו זמנית כעמיתים וחשודים. בנוסף, היו מי שהכירו בהם כאזרחים מופלים לרעה, הזוכים למגוון אפשרויות מצומצם וכמי שמצויים בתחתית הסדר החברתי בישראל. את אנשי הביטחון המצרים תיארו החיילים כאסירים מורשעים ועבריינים, ועם זאת בו בזמן הם תוארו כחיילים נטושים ש"גורשו" אל הגבול המסוכן בחצי האי סיני על-ידי מדינתם - מצרים.

הבלבול של החיילים ביחס לזהויותיהם של מבקשי המקלט, הבדווים והמצרים החריף כתוצאה מהתמרון של החיילים בין שלושת ההגיונות – הביטחוני, ההומניטרי והפלילי. את ההגיונות הללו יישמו החיילים באופן מצבי, בחלק מהמקרים כמעט במקביל. על החיילים היה לעבור בין הגיונות, לעתים בטווחי זמן קצרים מאוד. למעשה, מה שנוצר הוא סוג של טריאלקטיקה: דיאלקטיקה אשר כוללת את שלושת המרכיבים, במידה כזו שהאחד מכיל את האחרים עד כי לבסוף נוצרת גרסה מוחלשת של כל אחד מהם.

רציונל זמני זה הפועל באזורי גבול תואר כבר בעבודותיו של פאסין, כאשר הצביע על הדימיון המבני בין פעילות צבאית ופעילות הומניטרית (Fassin, 2007, 2011, 2012). וולטרס טוען כי התלכדות כזו הופכת ברורה במיוחד ב"גבולות הומניטריים", אשר מתפתחים באזור שבו מתקיים "חיבור לא פשוט בין פוליטיקה של הדרה ופוליטיקה של טיפול ודאגה" (Walters, 2011: 144). הניתוח שהבאנו כאן מאיר כיצד ההגיונות המרובים באים לידי ביטוי בחיי היום-יום של החיילים המוצבים בגבול. הומניטריזם מצבי מתקיים לטווח קצר, כאשר הגיונות גבול אחרים יהפכו לעדיפים עליו בקלות ובמהירות. יתרה מכך, בעוד שוולטרס ופאסין מתייחסים להגיון הביטחוני ולהגיון ההומניטרי, אנו מראים כי פליליות באזורי גבול קשורה אף היא להומניטריות ולביטחונות. מחקרנו הציע מבט מקרוב על גבול קצר באופן יחסי. ייתכן שכדאי להמשיך ולבחון את ההצטלבויות בין ההגיונות השונים באזורי גבול אחרים, במיוחד אלו שבין הדרום והצפון הגלובליים, המאופיינים בחצייה צפונה של מהגרים ומבקשי מקלט ובזיקה שבין הדרה ודאגה.

הערות

¹ אפרת בן זאב וניר גזית מרצים במחלקה למדעי ההתנהגות במרכז האקדמי רופין. שמוטיהם מופיעים על-פי סדר הא-ב והם שותפים שווים לכתיבת מאמר זה, שהוא תוצר אחד מני כמה של מחקר העוסק בגבול מצרים ישראל וממומן על-ידי הקרן הגרמנית למחקר (DFG). הכותבים מבקשים להודות לרבקה רייכמן ולשופט האנונימי על הערותיהם המועילות. גרסה שונה של מאמר זה התפרסמה באנגלית תחת הכותרת: Juggling Logics on the Egyptian-Israeli Borderland: Soldiers between Securitization and Arbitrary Humanitarianism. *Journal of Contemporary Ethnography*, 2016.

² על מיליטריזציה של גבולות ראו: Andreas, 2000; Bigo, 2002; Brownell, 2001; Dunn, 1996; Palafox, 1996; Waever et al. 1993; 2006; Huysmans; 2001, 1999

³ לדיון בביטוי של פער זה בין מדיניות המדינה לבין פעולות סוכני השטח של המדינה במרחב אחר, בעת פעילות חיילי צה"ל בשטחים, ראו: Gazit, 2009, 2015.

⁴ מערכת היחסים בין ההיגיון הצבאי-ביטחוני לבין ההיגיון ההומניטרי אינה חדשה או ייחודית לאזורי גבול. פאסין (Fassin, 2007) מביא כדוגמה את ההתערבויות הצבאיות המבוצעות לכאורה כדי לבוא לעזרת אוכלוסיות מאוימות ואשר מוצגות במונחים הומניטריים. במקרים אלו, השיח ההומניטרי עולה באופן ברור מן הרטוריקה המצדיקה את ההתערבות הצבאית. כתוצאה מכך, הפכו ההיגיון ההומניטרי וההיגיון הצבאי לבעלי משמעות דומה ולברי החלפה (Fassin, 2007, 2012)

⁵ ראו לדוגמה: <http://time.com/3969596/egypt-isis-sinai/>

⁶ ראו לדוגמה: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-37658035>

⁷ לסיכום כלל ה"זרים" ששהו בישראל בשנת 2013 ראו נתוני זרים בישראל:

https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/foreign_workers_stats/he/%D7%A1%D7%9B%D7%95%D7%9D%202013.pdf

⁸ ראו <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3832323,00.html>

⁹ למידע על כניסות מאפריקה בשנת 2011 ראו:

https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/foreign_workers_stats/he/2011_summary_foreign_workers_report.pdf

למידע על כניסות מאפריקה בשנת 2013 ראו: נתוני זרים בישראל

https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/foreign_workers_stats/he/%D7%A1%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%9D%202013.pdf

¹⁰ מספר חיילים פנו לארגוני זכויות אדם ישראלים כדי לספר על "ההחזרות החמות". תצהיריהם שופכים אור על נושא לא מדובר שנותר תחת מעטה סודיות.

¹¹ כל השמות בדויים.

¹² לדיון במפגני הגבול - The border spectacle, ראו De Genova, 2013

¹³ על השלמת הגדר, ראו Daniel, 2013

¹⁴ לצפייה באירוע: https://www.youtube.com/watch?v=rpm4ti_23Fs

¹⁵ גילי כהן, "כ-20 מהגרים אריתריאים כלואים בשטח שבין ישראל למצרים", הארץ, 4.9.2012. <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1816528>

¹⁶ זוהי דוגמה נוספת לספקטקל בהקשר של הגירה לא חוקית שמתאר דה ג'נובה (De Genova, 2013).

¹⁷ נקודה זו עולה שוב ושוב בראיונות עם המהגרים, ואנו נקדיש לה מאמר נפרד.

¹⁸ ראו: <http://www.haaretz.co.il/news/law/1.1671026>

רשימת מקורות

פפר, א' (2011). "אנשי המילואים התנגדו להחזרה בכוח של מסתננים למצרים - והנוהל הוקפא". הארץ, 22 אפריל 2011.

רופאים לזכויות אדם (2016). ניצולי מחנות העינויים בסיני מדברים.

<http://www.phr.org.il/%D7%A0%D7%99%D7%A6%D7%95%D7%9C%D7%99>

Andreas, P. (2000). *Border games: Policing the U.S.–Mexican divide*. Ithaca: Cornell University Press.

Anderson, B.R. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Revised and extended edition. London: Verso.

Balibar, E. (2002). *Politics of the other scene*. London: Verso.

Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives: Global, Local, Political*, 27(1), 63–93.

Brownell, P.B. (2001). Border militarization and the reproduction of Mexican Migrant Labor. *Social Justice*, 28(2), 69–92.

Carling, J., & Hernández-Carretero, M. (2011). Protecting Europe and protecting migrants? Strategies for managing unauthorized migration from Africa. *The British Journal of Politics and International Relations*, 13(1), 42–58.

Carrera, S. (2007). The EU border management strategy: Frontex and the challenges of irregular immigration in the Canary Islands. *CEPS Working Documents* 261. <http://aei.pitt.edu/7385/1/1482.pdf>

Clark, C. (1997). *Misery and Company: Sympathy in Everyday Life*. Chicago: Chicago University Press.

Coutin Bibler, S. (1995). Smugglers or Samaritans in Tucson, Arizona: Producing and contesting legal truth. *American Ethnologist*, 22(3), 549–571.

Coutin Bibler, S. (2003). Borderlands, illegality and the spaces of non-existence. In: R. Perry & B. Maurer (Eds.), *Globalization under construction: Governmentality, law, and identity* (pp. 171–202). University of Minnesota Press.

Daniel, R. (2013). The fence between Israel and the Sinai completed. <http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast/Article-ebb313933e9b241004.html>

De Genova, N. (2002). Migrant "Illegality" and deportailty in everyday life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447.

De Genova, N. (2013). Spectacles of migrant illegality: The scene of exclusion, the obscene of inclusion. *Ethnic and Racial Studies*, 36(7), 1180–1198.

Dunn, T.J. (1996). *The militarization of the U.S.–Mexican border, 1978-1992: Low-intensity conflict doctrine comes home*. Austin: CMAS Books University of Texas at Austin .

Dunn, T.J. (1999). Military collaboration with border patrol in the U.S.–Mexican border region: Interorganizational relations and human rights implications. *Journal of Political and Military Sociology*, 27(2), 257–278 .

Dunn, T.J. (2001). Border militarization via drug and immigration enforcement: Human rights implications. *Social Justice*, 28(2), 7–30.

Fassin, D. (2007). Humanitarianism as a politics of life. *Public Culture*, 19(3), 499.

Fassin, D. (2011). Policing borders, producing boundaries: The governmentality of immigration in dark times. *Annual Review of Anthropology*, 40, 213–226.

- Fassin, D. (2012). *Humanitarian reason: A moral history of the present*. Berkeley: University of California Press.
- Gazit, N. (2009). Social agency, spatial practices, and power: The micro-foundations of fragmented sovereignty in the occupied territories. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 22(1), 83-103.
- Gazit, N. (2015). State-sponsored vigilantism: Jewish settlers' violence in the occupied Palestinian territories. *Sociology*, 49(3), 438-454.
- Geddes, A. (2003). *The politics of migration and immigration in Europe*. London: Sage.
- Gittleston, B. (2012). *Inside Sinai's torture camps*.
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/11/inside-sinais-torture-camps/265204>
- Gluckman, M. (1958). The analysis of a social situation in modern Zululand. Rhodes Livingston Paper No. 28 (originally in *Bantu Studies*, 14 [1940] pp. 1-30). Manchester: Manchester University Press.
- Goodman, J. (2014). *Contesting identities in south Sinai: Development, transformation, and the articulation of a "Bedouin" identity under Egyptian rule*. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, The Moshe Dayyan Center.
- Heyman, J.M. (2001). Class and classification at the US-Mexico border. *Human Organization*, 60(2), 128-140.
- Heyman, J.M., & Smart, A. (1999). States and illegal practices: An overview. In: J.M. Heyman (Ed.), *States and illegal practices*. New York: Berg.
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751-777.
- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and Asylum in the EU*. London and New York: Routledge.
- International Crisis Group (2007). *Egypt's Sinai question*. Middle East/North Africa Report No. 61, January 30.
[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/61_egypts_sinai_question](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/61_egypts_sinai_question)
- Israeli Government. (2011). *Population, immigration and border authority 2011 – The Israeli Government Statistics*.
<http://www.piba.gov.il/PublicationAndTender/ForeignWorkersStat/Documents/%D7%A1%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%9D%20%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%99%202011.pdf>
- Israeli Government. (2013). *Population, immigration and border authority 2013 – The Israeli Government Statistics*.
<http://www.piba.gov.il/PublicationAndTender/ForeignWorkersStat/Documents/563343n80.pdf>
- Jorry, H. (2007). *Construction of a European institutional model for managing operational cooperation at the EU's external borders: Is the FRONTEX agency a decisive step forward?* CEPS 6 .<http://aei.pitt.edu/7406/>
- Kemp, A. (1998). From politics of location to politics of signification: The construction of political territory in Israel's first years. *Journal of Area Studies*, 6(12), 74-101.

- Lavie, S. (1990). *The poetics of military occupation: Mzeina allegories of Bedouin identity under Israeli and Egyptian rule*. Berkeley: University of California Press.
- Léonard, S. (2010). EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitisation through practices. *European Security*, 19(2), 231–254.
- Lynch, S. (2012). Sinai becomes a prison for African migrants. *New York Times*, October 31. http://www.nytimes.com/2012/11/01/world/middleeast/01iht-m01-sinai-migrants.html?_r=0
- Messina, A.M. (2014). Securitizing immigration in the age of terror. *World Politics*, 66(3), 530–559.
- Neal, A.W. (2009). Securitization and risk at the EU border: The origins of FRONTEX. *Journal of Common Market Studies*, 47(2), 333–356.
- Palafox, J. (1996). Militarizing the border. *Covert Action Quarterly*, 56, 14-19.
- Pratt, M.L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. London: Routledge.
- Redfield, P. (2013). *Life in crisis: The ethical journey of doctors without borders*. Berkeley: University of California Press.
- Scott, J. (1998). *Seeing Like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.
- Takaya, S. (2015). Making irregular migration insecure in Japan. In: J. Song & A.D.B. Cook (Eds.), *Irregular migration and human security in East Asia* (pp. 23-37). Milton Park: Routledge.
- Wæver, O., Buzan, B., Kelstrup, M., & Lemaitre, P. (1993). *Identity, migration and the new security agenda in Europe*. London: Pinter.
- Walters, W. (2011). Foucault and frontiers: Notes on the birth of the humanitarian border. In: U. Bröckling, S. Krasmann & T. Lemke (Eds.), *Governmentality: Current issues and future challenges* (pp. 138-164). London: Routledge .
- Wieja, E. (2013). *The torture camps of Sinai*. <http://www.jpost.com/Arts-and-Culture/Arts/The-torture-camps-of-Sinai-310939>
- Willen, S. (2007). Toward a critical phenomenology of "illegality": State power, criminalization, and abjectivity among undocumented migrant workers in Tel-Aviv, Israel. *International Migration*, 45(3), 8-38.